

Gostujući autori

ANTROPOLOGIJA
U SUSTAVNOJ
ZNANOSTI
O SLICI

NA TRAGU
HOMO PICTORA

Jörg R. J. Schirra
Klaus Sachs-Hombach

1. *Homo Sapiens – Homo Pictor*

L'espèce humaine existe sur la terre depuis plus de 4 millions d'années. [...] Avec l'apparition de l'*Homo sapiens*, une révolution s'est opérée dans le mécanisme de la logique, dans le mode de pensée, dans la capacité d'abstraction et de synthèse. D'après nos connaissances actuelles, cette révolution n'a d'équivalent ni dans les précédentes étapes de l'histoire humaine ni dans aucune autre espèce animale. Le langage visuel, la capacité et le besoin de chercher un sens et un ordre préétabli dans les formes et les phénomènes de la nature, la recherche d'une communication avec des entités et des énergies immatérielles ou invisibles sont autant d'expressions de ces nouvelles acquisitions nées de cette révolution.

EMMANUEL ANATI (1999, 89)

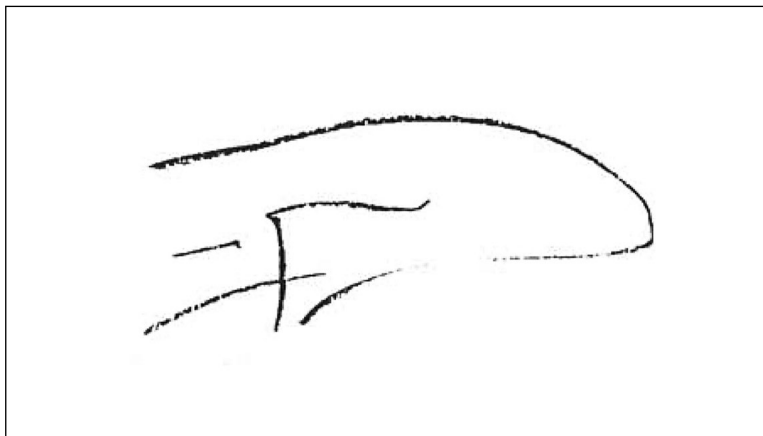
Postoji običaj da se ljude karakterizira kao jezično nadarene životinje. Pritom se naročito misli na uporabu predikativnih rečeničnih struktura. No, izvanredna sposobnost da se misli u slikama, jest, prema svemu što empirijski znamo, svojstvena samo ljudima. Postoje li pojmovni razlozi za ovu empirijsku podudarnost? Je li, drugim riječima, *homo sapiens* u biti *homo pictor*? Takvo pitanje jednako dobro zalazi u filozofsku antropologiju, kao i u sustavnu znanost o slici. O sustavnoj znanosti o slici treba govoriti onda kada se intelektualno zanimanje okrene pitanju – što zapravo znači biti u stanju odnositi se spram slika (kao takvih) (usp. Sachs-Hombach, 2003, kao i Belting, 2001 i Bredekamp, 2003). Prema tome, u središtu interesa nisu pojedinačne slike, nego puno više mogućnost primjene (stvaranja i primanja) slika. Znanstvenici koji se bave znanošću o slici stoga kao objekte svojeg istraživanja moraju imati bića koja imaju to svojstvo. Preciznije rečeno: riječ je o *pojmu*, koji sebi možemo (i moramo) sa spomenutom sposobnošću izgraditi na smislen i racionalno kontrolibilan način o tom biću.

Hans Jonas je već postavio ovo temeljno pitanje. Pod naslovom *Die Freiheit des Bildens – Homo pictor und die differentia des Menschen* (1961) promišlja o značaju sposobnosti stvaranja slika za čovjeka iz fenomenološke perspektive. Jonas počinje svoja razmišljanja o misaonom eksperimentu postavljanjem pitanja „Što znači biti čovjek?” Kako bi, pita on, istraži-

vači prostora svijeta mogli prepoznati jesu li bića koja susreću u nekom drugom svijetu „ljudi”? Naravno, ovdje se ne radi o ljudima u smislu biološke vrste, kao što i filozofska antropologija ima malo dodirnih točaka s empirijskom antropologijom (usp. npr. Tugendhat 2007). Dakle, na koje se simptome mogu nadovezati kriteriji koji, u skladu s karakterizacijom *sapiensa*, omogućuju kod tih bića izvođenje zaključaka o „razumijevanju”, „duhu”, „kulturi”, „civilizaciji” itd.? Sposobnost primjene slika nameće se kao izvanredan izbor, jer se čini da je ta sposobnost jednostavnija od, primjerice, sposobnosti govora, ali, s druge strane, nema postupnih prijelaza na čisto biološki objašnjive fenomene, poput onih koji nastaju kada se koriste alati u svrhu izvršenja nekog djelovanja. Ako bi astronauti, vođeni misaonim eksperimentom, naišli u špilji na umjetno generirane linije i druge konfiguracije boja, tj. na artefakte koje tumače kao slike, onda bi, prema Jonasu, njihov spontani zaključak bio da su ljudi (u širem smislu) bili ti koji su načinili te artefakte. Što, međutim, znači moći primijeniti¹ (*verwenden*) slike? Što pritom pretpostavljam?

Iako pitanje primjene slika nije usmjereno na pojedinačne slike, pogled na konkretne primjere može usmjeriti razmatranje na važne aspekte. Uzmimo primjer prikazan na slici 1: to je – izrazimo se što neutralnije – proizvod bavljenja papirom i olovkom čovjekolikog majmuna, što su Gardner i Gardner (1980) koristili u svojoj studiji sposobnosti jezičnog izražavanja čimpanza. Pojedinačni primjerak po imenu Moja, koji je bio osposobljen za komunikaciju s istraživačima koristeći se *Američkim znakovnim jezikom*, povremeno je spontano ostavljala linije na papiru. Asistent istraživanja, koji je odmah Moji pokazao znak za pitanje: „Što je ovo?”, od Moje je dobio kao odgovor gestu za „pticu”. Pomoćnik je izjavio kako vjeruje da je ova reakcija vjerojatna s obzirom na znakove i vjerovao da je čimpanza time ustvrdila da je slikala pticu. Doista je ovdje riječ o empirijskoj varijanti Jonasovog misaonog eksperimenta. Umjesto nepoznatih bića na stranom planetu, suočeni smo s pojedincem iz druge zemaljske vrste, kojemu općenito ne pripisujemo da pokazuje specifičnu razliku ljudskosti (što također vrlo jasno pokazuje nepostojanje odgovarajućeg pravnog statusa); to je pojedinac koji ne samo da je promatran tijekom izrade artefakta, nego od kojeg su poznati i neki drugi načini ophođenja s njim ili ponašanja spram njega (interakcija s

¹ Pod „korištenjem slika” (*Bildverwendung*) u ovdje navedenom smislu podjednako su obuhvaćene i proizvodnja i recepcija slika.

sl. 1. Tragovi koje je ostavila čimpanza Moja

asistentom). Dakle, je li Moja stvarno ovdje primijenila sliku? I slijedi li iz toga nužnost, kao što bi Jonas morao pretpostaviti, da Moju trebamo tretirati kao *sapiensa*, kao ljudsko biće u smislu koji se ovdje razmatra (sa svim povezanim – u konačnici i pravnim – posljedicama)?

U nastavku će biti riječ o tome da se preciznije odredi po čemu se izdvaja primjena slika (*Bildgebrauch*), odnosno, kojim se pojmovima zapravo služimo (4. i 5. odlomak). To nas vodi do dvaju središnjih pojmova: pojma formiranja konteksta (7), koji posebno gradi most prema korištenju jezika; i pojam sličnosti (6), koji se pokazuje daleko manje trivijalnim nego što se često pretpostavlja. Prethodno ćemo pokušati u dva dijela rekapitulirati, kao metodološku pripremu za konceptualno razmatranje, što se trenutno podrazumijeva pod pojmovnim pojašnjenjima i njihovim utemeljenjima (2 i 3). Antropološka dimenzija primjene slike tada se jasnije pojavljuje u odlomcima 8 i 9: polazeći od genetske sheme pojma slike, iznose se argumenti za bliski međudnos sposobnosti slike i jezične sposobnosti; oni doduše, barem dijelom, proturječe Jonasovoj temeljnoj pretpostavci, ali njegovi zaključci bitno jačaju povezivanje pojma čovjeka (koji se ne shvaća biološki), shvaćenog kao *homo sapiensa* i pojma opisanog kao *homo pictor*.

2. Određenje čovjeka i „linguistic turn”

Kada se u nastavku govori o jeziku, misli se uglavnom na korištenje predikativnih rečeničnih struktura, odnosno, na iskaze i tipova iskaza i iz njih izvedenih načina izražavanja (primjerice, odgovarajući oblici pitanja ili imperativa) s njihovom odgovarajućom unutarnjom strukturom, koju ćemo detaljnije uskoro ispitati. Zapravo, jezična sposobnost ima iznimno važnu ulogu u znanosti o slici. Osim činjenice da se služimo jezikom kao središnjim medijem za posredovanje istraživanja znanosti o slici – nužno, čini se – sposobnost jezičnog izražavanja ispunjava također i svrhu referentnog sustava za antropološko određenje. Naime, samo ako se iz objašnjenja istraženog pojma može izvesti i karakteriziranje čovjeka kao životinje obdarene jezikom, može biti riječi o tome da je shvaćena specifična razlika ljudskog bića. Sposobnost govora stoga se u slikovnim antropološkim razmatranjima može pojaviti i u sadržajnom smislu – naime, kao kriterij uspješnosti.

Osim značenja medija i sadržaja, jezik također igra posebnu metodološku ulogu, budući da se ovdje raspravljana pitanja ne odnose na empirijska istraživanja (tj. samo na korištenje danih pojmova) – tj. na prisutnost ili odsutnost određenih bioloških, psiholoških ili socioloških konteksta – nego o razjašnjenju samih međupojmovnih odnosa. U nastavku, slijedeći modernu filozofsku teoriju argumentacije (Ros 1989/90), pojam treba shvatiti kao *inter-individualno dostupnu instancu za provjeru valjanosti predikativnih rečenica*. To je formulirano prilično apstraktno, ali u konačnici ne znači ništa drugo nego da pojam odgovara navici razlikovanja koja je društveno kontrolirana (tj. u načelu ostaje intersubjektivno dostupna i promjenjiva), a čija primjena na konkretnu situaciju vodi (ili može dovesti) do empirijskog znanja. Često se stoga pojam poistovjećuje istovremeno sa značenjem odgovarajućega predikativno korištenog pojma, kao što je ‘biti čovjek’.

Pojašnjenje pojmovnih odnosa tako se odnosi na povezivanje takvih naročitih običaja razlikovanja. Tijekom povijesti filozofije, međutim, shvaćanje toga što pojmovi jesu i kako ih se može razjasniti, više se puta mijenjao. Posljednja promjena, za nas značajna, često se spominje pod nazivom *linguistic turn*. U tom slučaju osobito se mijenja odnos između pojmova i sposobnosti služenja jezikom. Prije se pretpostavljalo da su pojmovi čisto mentalni entiteti i potpuno neovisni o moći govora, te bi u tom slučaju jezična artikulacija pojmova bila nešto posve sekundarno u

smislu njihove funkcije, a korištenje pojmova (mišljenje) bilo bi moguće bez sposobnosti jezika. Sada se, međutim, pretpostavlja da se pojam može smisleno koncipirati samo ako ga se razumije kao nešto što je načelno jezično (točnije: komunikacijski) konstituirano.

Linguistic turn stoga predstavlja radikalni odmak spram teorijske pozicije svijesti. On je, u konačnici, posljedicom nemogućnosti suočavanja sa solipsističkim posljedicama; to se događa onda kada kriteriji provjere valjanosti predikativnih izražavanja ostaju zatvoreni u pojedinačnu svijest i stoga ostaju nesposobni izraziti svoju komunikacijsku funkciju. Ova kobna posljedica teorijske pozicije svijesti, koju su u osnovi razvili filozofi od 17. do 19. stoljeća, postala je izrazito prisutnom početkom 20. stoljeća, dovevši do dvije različite reakcije. U fenomenološkim razmatranjima učinjen je pokušaj rješavanja problema uz pomoć takozvanih „uvida u bit” („*Wesensschau*en”) – u konačnici pribjegavanje stajalištu antičke filozofije, u kojoj su instance provjere (primjerice, u obliku platonskih ideja) bile zamišljene kao bića, smještene neovisno o prostoru i vremenu. Individualno primijenjeni pojam tada bi valjalo uskladiti s odgovarajućim, na neki način nadindividualno danim bićem – *eidōs*-om – i tako izbjeći problem solipsističke izolacije.

Kao alternativu, pokušalo se drugačije formulirati pojmove za psihičke fenomene (kojima odgovaraju i sami pojmovi u filozofiji teorijske svijesti). Psihološki izrazi više se ne shvaćaju kao nešto što se odnosi na posve privatne entitete u svijesti, nego kao jezični izraz određenih, intersubjektivno dostupnih osobina ponašanja. Ako se, primjerice, određene mentalne fenomene u filozofiji teorijske svijesti shvaćalo kao nešto što uzročno pokreće djelovanje, pa ti fenomeni moraju postati kao takvi neovisni o tom djelovanju, sada se ti fenomeni smatraju (prilično složenim) *aspektima* tih djelovaja, a time i od njih pojmovno ne-neovisni. Pojmovi koji su artikulirani izrazima kao što su „ideje”, „misli” i „pojmovi” tada se nadaju u preciznije određujućim načinima viđenja odgovarajućih kompleksa ponašanja. Naročito se to odnosi na djelovanja, kao što su govor ili komuniciranje, a nadaju se kao konstitutivni za pojmove. *Linguistic turn* stoga je izravna posljedica ovih preoznačavanja, u smislu teorije djelovanja, za pojmove psihičkih fenomena.

Iz toga neposredno slijedi: ako su pojmovi bitno jezično posredovani i određeni, onda sve što ovisi o korištenju pojmova, ujedno ovisi o postojanju odgovarajuće moći jezika. Utoliko *linguistic turn* (odnosno, preoznačavanje psihičkih fenomena s aspekta teorije djelovanja), vodi tome

da jezična moć (*Sprachvermögen*) nije samo bilo koji simptom ljudskog bića (u antropološkom smislu), nego njegov posvema središnji kriterij (usp. također Ros 2005).² No, koje je mjesto moći (predočavanja) slike (*Bildvermögen*) u usporedbi s ovim kriterijem?

3. Argumentacijsko-teorijska osnova rasprave

Pojmovno pojašnjenje moći (predočavanja) slike i njezina antropološkog statusa u konačnici se svodi na analizu onoga što se sastoji od logičko-konceptualnih pretpostavki (ili Kantovim riječima: „transcendentalni uvjeti mogućnosti“) koje moramo pretpostaviti u svakom slučaju kada govorimo o bićima sa sposobnošću korištenja slika (odnosno, korištenja jezika, usporedno). I više od toga, navedeno pojmovo pojašnjenje moći (predočavanja) slike moralo bi biti u stanju preispitati kako bismo mogli te pretpostavke ispravno utemeljiti.

U tu svrhu valjalo bi se prisjetiti nekih metodoloških spoznaja iz filozofske teorije argumentacije. Ona razlikuje između objašnjenja pojmova i pokušaja utemeljenja objašnjenja pojmova (usp. Ros 1999). Sažeto, objašnjenje pojma u neslaganju (*Dissens*) dovodi do spornog pojma – jedne interindividualno kontrolirane sposobnosti razlikovanja – koji je pojam određen logičkom kombinacijom drugih pojmova za isto područje fenomena. Definicije su tipični primjeri ovog postupka. Sada se, međutim, ti pojmovi, korišteni za objašnjenje, pri daljnjem ispitivanju objašnjavaju onim pojmom koji je kao prvi služio za objašnjenje. Sustavi pojmova koji se uzajamno određuju, nazivaju se i pojmovnim poljem (*Begriffsfeld*). Takve cikličke međuovisnosti daju se razjasniti izdvajanjem manje količine osnovnih pojmova nekog polja pojmova, do koje se može logički pratiti svaki drugi pojam u sustavu. Osnovni pojmovi tada predstavljaju kraj lanca objašnjenja kojega se u lancu objašnjenja više nije u stanju preispitivati. Neslaganje oko pojma moguće je izbjeći ako sve strane prihvate osnovne pojmove razmatranog polja pojmova kao neosporne. Ako to nije slučaj, mora biti riječ o davanju razloga koje mogu prihvatiti svi uključeni i to za ili protiv jednog ili drugog aspekta sustava osnov-

---

² Stoga je gore spomenuta pretpostavka da je jezik neophodan kao medij za komuniciranje napora znanosti o slici zapravo točna: medijsko značenje jezika za znanost o slici izravno proizlazi iz njegove metodološke relevantnosti. Treba još jednom istaknuti da ovdje nije presudan fonetski ili grafički oblik naših jezika, nego postojanje oblika komunikacije s tipičnom logičko-funkcionalnom podjelom iskaza (vidi dolje).

nih pojmova. Za razliku od objašnjenja pojmova, koja uvijek idu unutar polja (*intern*) pojmova, ovi razlozi moraju biti izvan polja pojmova (*begriffsfeld-extern*). Jer očito je da se utemeljenje osnovnih pojmova – odgovarajući aksiomima teorije – ne može nadati iz „logičkog” izvođenja unutar polja pojmova. Tu na scenu stupaju pojmovno-genetska razmatranja, tj. prijedlog da se dotično pojmovno polje ili sustav osnovnih pojmova razmotri sustavnom kombinacijom pojmovnih polja, isprva uzajamno neovisnih i od svih strana prihvaćenih, koja obično pokazuju jednostavniju strukturu u odnosu na kombinirano polje. Dok instance predmeta, kao dijelovi jednostavnijih pojmovnih polja, pokazuju svojstva drugog pojmovnog polja, najveće moguće kontingencije nadaju se iz kombiniranog pojmovnog polja instance koje pokazuju elementarnija svojstva iz obaju elementarnijih pojmovnih polja povezanih na sustavan način. Pritom shema kombinacije pojmovnih polja, zajedno s unutarnjim pravilima elementarnijih polja uspostavlja ona pravila koja vrijede za ona pojmovna objašnjenja u kombiniranom polju koja su nutarnja pojmovnom polju i time logička (*begriffsfeld-interne*), što pruža utemeljenje za same aksiome. Pojmovno-genetičko razmatranje temelji se na činjenici da se mogu pokazati dvije stvari: (1) niti u jednom od elementarnijih polja ne mogu se definirati specifični pojmovi relevantni za nas; (2) u kombiniranom polju te je pojmove moguće definirati. Stoga postoji dodatna mogućnost rješavanja nesporazuma oko ovih pojmova i njihovih posebnosti, ukoliko sve strane prihvate elementarnija pojmovna polja, usvoje shemu kombinacija i da im je u interesu da ustanove zajedničke pojmove dotične vrste.

Potrebno je shvatiti takva pojmovno-genetska razmatranja kao bitne sastavnice filozofske antropologije i znanosti o slici: prikaz mogućega pojmovno-genetičkog izvođenja pojmovnog polja koje sadrži predloženi pojam čovjeka, iz manje kompleksnih pojmovnih polja, tj. iz onih pojmovnih polja s pojmovima za jednostavnija bića od ljudi, morala bi pokazati na kojim se – „transcendentalnim” – pretpostavkama (tj. na kojim uvjetima mogućnosti) temelje moć jezika i moć slike, te kako su obje uzajamno povezane i kako se odnose spram drugih *differentia* čovjeka. Potrebno je još jednom izričito istaknuti da ovakva pojmovno-genetska razmatranja nisu istovjetna niti s pojmovno-povijesnim razmatranjima (u ovom slučaju o pojmu „čovjeka”), niti s razvojno-biološkim argumentima (o vrsti *homo sapiens*) ili kulturno-povijesnim razmatranjima (npr. o izradi slika). Posljednja tri razmatranja u biti su empirijska istraživanja, koja

su u prvom slučaju usredotočena na konkretan slijed različitih verzija i prethodećih verzija pojma, razmatranog u specifičnoj kulturi; u drugom slučaju radi se o prijelaznim koracima biološke vrste u ljudsko biće; dok se u trećem slučaju radi o stvarnome pomaku prilikom nastanka određenih kulturnih tehnika na nekom području kulture. Nasuprot tome, pojmovno-genetičko razmatranje ima za cilj ne ispitivati empirijske, već *pojmovno-strukturalne veze (begrifflich-strukturelle Zusammenhänge)* među pojmovima i tako pridonijeti oblikovanju navika razlikovanja, koja potom sankcioniramo u svrhu usvajanja empirijskih znanja.

4. Koncept slike kod Hansa Jonasa

U već navedenom eseju o *homo pictoru*, Hans Jonas sastavio je nekoliko kriterija koji su važni u pripisivanju predikata „slike” i koji i dalje ostaju u središtu pažnje – iako u nešto drugačijem obliku. Konkretno, prema Jonasu, predmeti su slike ako ih karakteriziraju sljedeća svojstva:³

1. *Sličnost (Ähnlichkeit)* s drugom stvari: Jonas ovu relaciju stavlja na prvo mjesto. Sličnost se može pojaviti spontano ili postati prepoznatljiva tek „prema želji” (kao samo zamišljena ili prenesena na neki drugi način).
2. *Interna intencionalnost (Interne Intentionalität)*: vrijedi samo namjerno proizvedena sličnost. To znači da zapravo simetrična relacija sličnosti postaje asimetričnom, jer je nešto oslikovljeno slično svojoj slici, ali se, s druge strane, ne smije smatrati njezinom slikom. Ta namjera morala bi biti prepoznatljiva na slici. Stoga bi se, prema Jonasu, izvorna namjera vezana uz tvorca slike trebala pojaviti kao „unutarnja” intencionalnost, osamostaljena u rezultatu stvaranja (slike). Ondje se spontano prikazuje promatraču kao intencionalnost reprezentacije.
3. *Reprezentacionalnost (Repräsentationalität)*: predmet koji je zamišljen kao slika, na određeni način predstavlja nešto drugo – prikazuje ga (*stellt es dar*). Ova se karakteristika precizira u sljedeće tri točke:
  - a. *Nesličnost (Ungleichartigkeit)*: slika može biti slična prikazanom predmetu, ali nipošto nije primjerak potpuno iste vrste: mora

---

3 Prikaz, ovdje predstavljen, odgovara smisleno Jonasovom izvorniku, ali ni u točnom redoslijedu niti u nekim primijenjenim izrazima: odstupanja služe za veću jasnost i bolju povezanost s narednom raspravom.

- postojati namjerna „nesličnost u sličnosti”. Slika tako stoji u suprotnosti s prividom (*Täuschung*) koji se pojavljuje neželjeno. Slikovna sličnost ograničena je na površinu. Ovaj aspekt nesličnog za Jonasa je konstitutivan za biti-slikom (*das Bildsein*) i naziva ga „ontološkom nepotpunošću”.
- b. Stupnjevi (ne)sličnosti (*Grade der (Un)-Ähnlichkeit*): onaj koji primjenjuje sliku (*der Bildverwender*) odlučuje o tome koji su od površinskih aspekata slični, a koji neslični. Radi se o stupnjevima slobode koji se mogu primjenjivati u smislu ekonomije i ekspresivnosti.
  - c. Emancipacija od doslovnosti (*Emanzipation von Wörtlichkeit*): ovi stupnjevi slobode dopuštaju korisniku slike da koristi odstupanja na ciljani način za poboljšanje reprezentacije. Prema Jonasu, konvencionaliziranje odgovarajućih apstrahiranja i stilizacija ne dovode samo do oblikovanja stilskih kanona; konceptualno otvaraju put ideografskim spisima.
4. Vizualnost (*Visualität*): barem u užem smislu koji se ovdje razmatra, o slikama govorimo samo ako se radi o (ljudskom) osjetilu vida. Pritom, prema Jonasu, viđenje valja razlikovati od drugih osjetila činjenicom da se ovdje, kao nigdje drugdje, stvar može pojaviti u mnogo različitih pojavnosti kao ista stvar (u specifičnom, njoj svojstvenom obliku). Radi se o takvom odnosu koji paradigmatički donosi relaciju Eidosu spram pojedinačne stvari (*Einzelding*) i time postaje polazištem za daljnje korake apstrakcije (*Abstraktionsschritte*). Podjednako je moguće da se različiti predmeti mogu pojaviti u istom vizualnom obliku i stoga biti prikazani istim slikama. Tako bi u slikama općenitost postala očiglednom.
5. Uspostavljanje odmaka (*Herstellen von Distanz*): na primjeru slike, koraci distanciranja postaju na više načina djelatni, što u konačnici dovodi do razlikovanja: „prikaza” (*Darstellung*) (slika), „prikazujućeg” (*Darstellendes*) (nosilac slike – *Bildträger*) i „prikazanog” (*Dargestelltes*) (sadržaj slike) kao tri ontološka sloja koja valja uzeti u obzir prilikom pojma slike. Dakle, distanciranje ujedno čini osnovu reprezentacionalnosti.
- a. Neaktivnost (*Inaktivität*): jedan aspekt distanciranja sastoji se u tome da se ono na slici prikazano čini kao da je prisutno, ali ostaje uskraćenim normalnom „uzročno-posljedičnom odnosu stvari” (*Kausal-Verkehr der Dinge*). U skladu s tim, mogao bi biti

prikazan pokret, ali posljedice takvog pokreta – promjena mjesta i drugi pokreti uzrokovani njime – se ne događaju: pokret ostaje zavezan u „statičnoj sadašnjosti” (*statische Gegenwart*).

- b. Samoporicanje slikovnog supstrata (nositelja slike) (*Selbstverleugnung des Bildsupstrats – Bildträger*): ono u slici prikazujuće – nositelj slike – zanemaruje se u korist onoga što je prikazano. Prema Jonasu, nestaje i pretpovijest ovog predmeta, što naravno uključuje i proces izrade.

5. Znakovi, znakovi bliski opažanju, slike

Dosad iznesena Jonasova razmatranja mogla bi dovesti do pretpostavke da slike postoje neovisno o njihovoj primjeni i da ih tek pri drugom koraku koriste bića s odgovarajućim svojstvima kao slike. To je, naravno, besmislica: o slici je moguće govoriti samo ako se kao slika *primjenjuje*, tj. kao takva se proizvodi ili percipira. Stoga bi se pojam slike morao odnositi izravno na situaciju ili situacije korištenja koje stoje u temelju. U tom kontekstu nameće se da su tri Jonasova kriterija – stvaranje distance, intencionalnost i reprezentacionalnost – vrlo karakteristični i za situaciju (prilичno općenito definirane) uporabe znakova. U središtu takve situacije je predmet, uz pomoć kojega pošiljatelj jednome primatelju – dakle, još dvama nužnim dijelovima situacije – želi učiniti prisutnim nešto što na prvi mah nije prisutno. Stoga se uporaba slika, u kojoj se jedino očituje njihova slikovnost (*Bildhaftigkeit*), svakako može promatrati kao svojevrsna interakcija tipa znakovnih djeovanja.

Može se činiti zbunjujućim definirati slike kao posebnu vrstu znakova, jer se također čini da je središnji kontekst uporabe slika da osoba gleda sliku sama i potpuno za sebe. S druge strane, uporaba znakova temelji se na u biti dijaloškoj situaciji: netko daje drugome nešto da bi ovaj to razumio (ili barem namjerava to učiniti znakovnim djelovanjem). Budući da se upravo jezični znakovi ne nalaze nužno u prirodi, već ih mora proizvesti govornik, nadaje se iz toga da je njihovo korištenje bitno interakcijom između dvaju partnera – dakle, komunikacija. Na primjeru slika, postoje slučajevi, barem na prvi pogled, koji izgledaju kao da su nastali prirodno, tj. neovisno o pošiljatelju: podsjetimo se, primjerice, reflektirajućih površina.

Osamljeno promatranje slike možda je više nalik čitanju nego razgovoru, jer se obično radi o nekome tko ne želi da ga se pritom ometa. Među-

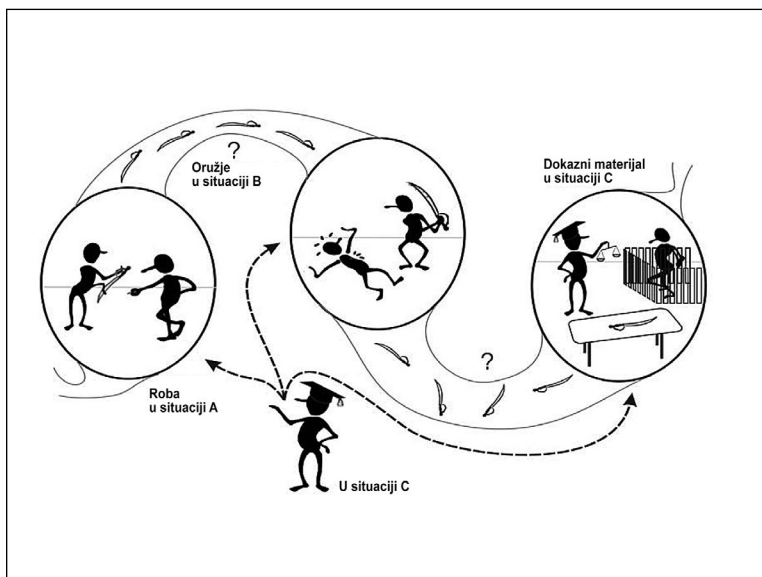
tim, ako se bolje pogleda, čitanje je također komunikacijska aktivnost u kojoj su jedan ili više partnera u interakciji internalizirani i pojavljuju se u uzajamnom odnosu samo u predodžbi (*nur in der Vorstellung*). Ali nije li slučaj da ja, kad promatram odraz, pokazujem nešto *potpuno analogno sebi* (*ganz analog mir selbst*) (u ulozi nekog drugog tko bi mogao gledati s te točke)? I ne činim li *mene samoga* (*mich selbst*) (kao jedan ponutreni drugi), kada proučavam neku sliku u galeriji, pokrenutim na pažnju na jedno ili drugo? Dakle, vrlo je plauzibilno i osamljene primjene slika pratiti unatrag do komunikacijskih djelovanja na ovaj način: prema tom stajalištu – gdje god se raspravlja o slikama, nužno bi postojao (možda internaliziran, a možda čak i samo zamišljen) pošiljatelj i (baš takav) primatelj koji na specifičan način, a pomoću (slikovnog) znaka komunikativno uzajamno djeluju (barem u predodžbi). Upravo u tom još sasvim neodređenom smislu u nastavku govorimo o znakovnom djelovanju (*Zeichenhandlung*).⁴

Ako se korištenje znakova koristi kao nadređeni pojam, tada bi specifična razlika slikovnog korištenja spram drugih vrsta znakovnog djelovanja mogla imati veze s dva preostala kriterija, kako ih vidi Jonas. Ustvari, najprije *sličnost* – promatrana kao konstitutivna veličina korištenja znakova – vodi do pojma znakova bliskih opažanju. U tu bi grupu valjalo uključiti one znakove pri čijoj se uporabi korisnici znakova oslanjaju u biti na one opažajne kompetencije koje zapravo koriste kada prikazano opažaju sami (tj. bez posredovanja znaka). Klasa opažajnih znakova može se dalje raščlaniti prema različitim osjetilnim modalitetima. Time je već naznačen put određivanja pojma sličnosti – na način teorije djelovanja: način koji u konačnici objašnjava kako je sličnost ukotvljena u situaciju korištenja djelovanja znaka.

Vrijedno je na ovom mjestu ukratko razmisliti o čemu se ovdje *ne* bi trebalo raspravljati, kao i kod Jonasa: jer pojam *slike* koristimo na mnogo različitih načina, a nisu svi ti načini primjene jednako prikladni za razjašnjenje navika razlikovanja, neposredno artikuliranih izrazom *slika*. Ako

---

⁴ Usput, ovo također olakšava shvaćanje donekle osebujne koncepcije *nutarnje* intencionalnosti (*der inneren Intentionalität*) prema Jonasu. Činjenica da se čini da sama slika preuzima izvornu intencionalnost tvorca također se može objasniti činjenicom da svatko tko pojmi nositelja slike kao sliku samu, jest u stanju predočiti si i jednog pošiljatelja (tvorca slike), a time i odgovarajuću podređenu tvorbenu intencionalnost (*Herstellungsintentionalität*) kao nutarnju intencionalnost slike. Spontana interpretacija astronauta u špilji preuzeta od Jonasa i njegova misaonog eksperimenta, vodi izravno do ozbiljnog problema.

sl. 2. Identitet sortalnog predmeta kao elementa u različitim kontekstima

je, primjerice, riječ o svjetonazorima (*Weltbildern*), predodžbama o neprijateljima (*Feindbildern*) ili stereotipnoj slici žene (*Weibsbildern*), onda se vjerojatno ne radi o slikama u smislu u kojemu se ovdje o njima zapravo razmatra; prije se pojam slike koristi na neautentičan način. Stoga treba razlikovati metaforičke prijenose od izravnih primjena pojma slike koji se razmatra. Uzgred, to vrijedi – barem na prvi pogled – i za takozvane „unutarnje” (ili „mentalne”) slike, budući da u njihovom slučaju nije jasno u kojem bi smislu zapravo trebale biti dio znakovnog djelovanja, niti na koji bi način njihove kompetencije opažanja prividno prikazano mogle doći u obzir.

Osim metaforičkih primjena, valja očekivati da, osim središnjih instanci, postoje i periferni slikovni slučajevi (*periphere Bildfälle*): u prvom slučaju odabrani pojam slike morao bi biti u potpunosti primjenjiv, dok bi se u drugome njezina svojstva u smislu wittgensteinovske obiteljske sličnosti pojavljivala više ili manje ublažena. Tako se, primjerice, u slučaju strukturalnih slika – kao što su grafički prikazi kretanja migranata – odnos sličnosti ne može jednostavno odrediti na odgovarajuće kompetencije opažanja. Kretanja migranata se jednostavno ne percipiraju vizualno. Poput Jonasa, obično pretpostavljamo da su prikazivačke slike

(*darstellende Bilder*) – to jest, slike prostorno-vremenskih konfiguracija materijalnih predmeta – reprezentativnije od strukturalnih slika.⁵ Za prikazane predmete postoji posebna značajka, iz perspektive teorije djelovanja od velike važnosti za moć slike, a ovisna je o tome da se možemo distancirati od sada i ovdje: ti su predmeti upojednačeni (*individuiert*). U filozofiji se također govori o *sortalnim* predmetima.

6. Stvaranje konteksta i distanciranje od sada i ovdje

Obično uzimamo zdravo za gotovo da se naš svijet (pored ostaloga) uglavnom sastoji od pojedinačnih materijalnih predmeta: čajnika i stolaca, jabuka, miševa, automobila i cesta, itd. – stvari koje susrećemo u vrlo različitim vremenima, a ponekad i na vrlo različitim mjestima, kao *iste* stvari, čak i ako su se u međuvremenu promijenile, ponekad čak i vrlo transformirale (npr. gusjenica u leptira). Samo onaj koji je ovladao ovom sortalnom individuacijom može shvatiti radi li se o istom objektu (*denselben Gegenstand*) u dvije različite vremenske točke ili o dva samo istovrsna (*gleichartige*) predmeta i u skladu s tim djelovati. O pojašnjenju takvog identiteta radi se, primjerice, kada sud pokušava utvrditi jesu li bodež koji sada leži na stolu s dokazima, šiljasti predmet koji je udario žrtvu na drugom kraju grada prije godinu dana i nož koji je optuženi kupio prije trinaest mjeseci u susjednom gradu jedan te isti predmet (vidi sl. 2). Tako je i s mogućim transformacijama, koje mogu izmijeniti predmet vrste promatrane tijekom njegove prostorno-vremenske linije života, bez promjene njegovog identiteta (npr. rđanje noža, njegova kontaminacija ili savijanje vrha noža zbog nepravilne uporabe, ali ne zamjena oštrice), i određuju se samo kao dio sortalnog pojma.

Ali trebali bismo shvatiti da se ni vrlo mala djeca, pa čak ni relativno sofisticirane životinje nisu pokazale sposobnima pristupiti objektu kao nečemu s čime se mogu susresti u različito vrijeme kao što bi mogli pristupiti jednoj te istoj jedinki. Nama, naviknutima na rukovanje sortalnim predmetima, neobično je teško zamisliti što znači nedostatak te

---

⁵ Pojam „prikazujuća slika” („*darstellendes Bild*”) odabran je nesretno, jer i strukturalne slike (*Strukturbilder*) također nešto predstavljaju, ali se ustalio u nedostatku plauzibilne alternative. Valja napomenuti da prikazujuće slike ne moraju nužno biti „naturalističke” (dakle, najslabije moguće činjeničnoj pojavnoj slici (*Erscheinungsbild*)), niti su ograničene na ilustracije (*Abbildungen*) u užem smislu, dakle, činjenično postojeće situacije. Primjer za prvi slučaj mogu biti bakrorezi, a za drugi slike izmišljenih prizora.

sposobnosti.⁶ Stvari se tada shvaćaju samo kao nešto konkretno prisutno u aktualnoj situaciji ponašanja. Ako se pažnja odvrti od njih, one nepovratno nestaju iz bića. Daljnji susret vodi najviše do opažanja sličnog (*gleichartigen*) objekta. S druge strane, bića koja se bave sortalnim objektima mogu birati između svakog trenutnog izgleda sortalnog objekta, tj. kako ga netko opaža u određenoj situaciji ponašanja, i objekta kao takvog, koji u principu obuhvaća cjelokupnu povijest (s prošlim, budućim ili čak potencijalnim načinima pojavljivanja). Samo u slučaju primjene sortalnog pojma predmeta moguće je prepoznati različite „linije života” (*„Lebenslinien”*) (reakcije) pravog jelena i tek prividno pravog jelena, književnim primjerom, prepoznaju se samo pod razvrstanim predmetnim konceptom: „Dao mu batinu; samo je bila od gipsa”.⁷

Ovdje je važno shvatiti da se razvrstavajući objekti nikada ne pojavljuju izolirano: uvijek ima smisla govoriti o njima kao o nečemu što se – s obzirom da postoji u načelu u više od jednog konteksta ponašanja – pojavljuje kao figura naspram odgovarajuće, uglavnom promjenjive, pozadine. S jedne strane, „kontekst” ovdje označava bilo koji konačan, strukturirani skup intencionalnih sortalnih predmeta, dakle, niz u uzajamnom odnosu postojećih predmeta, u slučaju da im netko prida pozornost (opažanjem). Međutim, konteksti se podjednako mogu okarakterizirati kao situacije ponašanja (za bića odgovarajućih kompleksnih načina ponašanja). One situacije, s kojima je ponašanje povezano, jednostavno valja shvatiti kao množine predmeta (*Gegenstandsmengen*). No, radije ih valja promatrati, u skladu s Wittgensteinovim poimanjem, kao sustave datosti: ono što je slučaj, jest *tada i tamo* (*dann und dort*). Budući da svaka „situacija ponašanja” tvori moguću interpretaciju s mnogim mogućnostima tumačenja.⁸ Kontekst odgovara i onome što se često kolokvijalno naziva „ovdje i sada”. Striktno govoreći, to ne može biti jedna točka bez protežnosti (fizikalna) u vremenu, jer raspon opažanja stvarnosti uvijek pokriva više ili manje produžene vremenske intervale. Afektivne veze s jednim (željenim/zastrašujućim) predmetom: čak i ako se trenutno ne može percipirati,

⁶ Čini se da određene neurološke patologije isključuju ovu sposobnost, vidi Luria 1991, Sacks 1986, 220, i – u kinematografskoj dramatizaciji – igrani film *Memento* (Nolan 2000).

⁷ Slobodno prema J. Ringelnatzu, „Im Park” iz: *Reisebriefe eines Artisten*, 1927.

⁸ Karakterizacija kao određena količina predmeta na neki način je *figuralni* pogled na kontekst. Prati ga *medijalni*, tj. figuralnim podjelama ponuđeni pogled kao potencijalnu situaciju ponašanja, otvorenu daljnjem tumačenju (usp. Schirra i Sachs-Hombach 2007, odjeljak 4.2; vidi također Wittgenstein 1922, §1).

željeni/zastrašujući objekt ostaje dijelom aktualne situacije ponašanja. Konteksti se mogu zamisliti kao povezani, više ili manje prošireni prostorno-vremenski mjehuri (*Raumzeit-Blasen*) uokolo bića do gdje god aktivna pažnja živog bića seže – njegova mreža „bilješki” i „djelovanja”, riječima Uexküllsa.⁹ Time pažnja živog bića obično ostaje unutar aktualne situacije ponašanja, tj. ograničena je unutar trenutne situacije ponašanja, tj. ostaje ograničena na *jedan* kontekst.

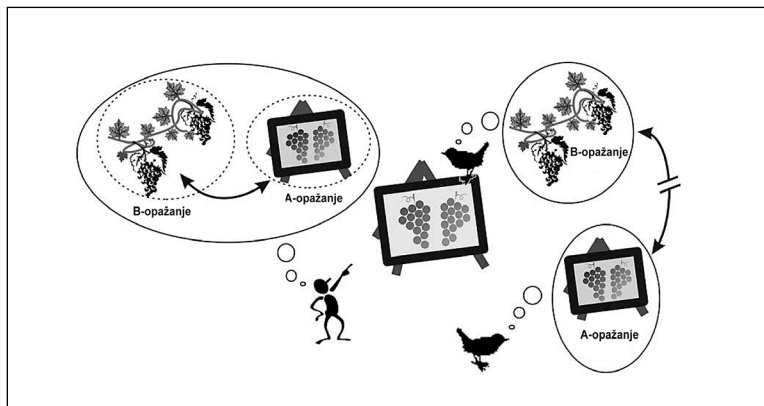
Prema sadašnjim spoznajama, činjenica da živo biće usmjerava svoju pozornost na same kontekste – tj. može i međusobno usporediti nekoliko konteksta – ne mora se koristiti objašnjenjem ponašanja životinja. Pored neposrednih reakcija na neposredni okoliš (i, po potrebi, autonomnih unutarnjih poticajnih ciklusa), dovoljni su koncepti utisaka i habituacije, za čiju funkciju nije potrebna prisutnost neke druge situacije.¹⁰ S druge strane, kad se radi o sortalnim predmetima, sposobnost da se pažnja usmjeri *slobodno* na bilo koji kontekst *prema vlastitom izboru* (*frei auf beliebige Kontexte*), igra središnju ulogu. Naime, potrebno je distancirati se od dotičnog ovdje i sada i također biti u stanju orijentirati se na druge načine datosti objekta. Ostanimo pri upravo danoj slici: ne radi se samo o tome da se prostorno-vremenski mjehur aktualne situacije ponašanja proširi prostorno ili vremenski, nego o tome da se ona istovremeno protegne na jedan ili više potpuno drugačijih prostorno-vremenskih mjehura, koji nisu povezani s aktualnom situacijom.

U gornjem primjeru, kako bismo mogli odrediti je li čimpanza Moja sposobna za takvu izvedbu distanciranja? Nije li to jedini način da potvrdite sumnju asistenta da je ona usmjeravala pozornost na istu odsutnu jedinku *i* linijama na papiru *i* ASL simbolom za pticu? Pa, kako bismo to odlučili s jednim od naše vrste? Zasižno nije dovoljno istaknuti, primjerice, da smo u stanju opaziti dojam odsutnosti na nečijem licu. Čak ni izravno bavljenje nekim objektom ne može pružiti nikakve nepo-

⁹ Vidi v. Uexküll 1909. Vidi također Schirra 2000.

¹⁰ U ovom slučaju, prethodna iskustva s vrstom predmeta su, takoreći, pomaknula strukturu mreže zamjećivanja i djelovanja tako da ponovni susret s primjercima koji za biće potpadaju pod tu vrstu predmeta, općenito vodi do promijenjenih načina ponašanja. Da jednostavna živa bića, primjerice kada ih vode životinje-roditelji, mogu razlikovati individualne primjerke, prema tome nije nikakav argument za njihovu sposobnost da se nose sa sortalnim predmetima. Ta stvorenja također reagiraju na dovoljno precizne lutke na isti način. Činjenica da u prirodnim uvjetima obično postoji samo jedan pojedinac (npr. roditelj), koji brine o odgovarajućim opažanjima, čini ovu vrstu ponašanja redovito uspješnom, ali ima vrlo malo veze sa zahtjevnim pojmom individuiziranog predmeta.

sl. 3. Kako bismo mogli prepoznati privid (sličnost), moramo biti u stanju usporediti

srednje uvjerljive dokaze da se on doživljava kao sortalni objekt, budući da svako takvo ponašanje ostaje vezano uz trenutni kontekst. Umjesto toga, pitali bismo osobu i očekivali da će nam se aktivno predstaviti kao netko tko može usmjeriti svoju pozornost na drugi kontekst.

Kriterij zapravo čine samo pojedina složena znakovna djelovanja, točnije: ona znakovna djelovanja koja imaju iskazni sadržaj. Prema svemu što znamo, samo se komunikacijski može utvrditi može li netko baratati razvrstanim predmetima, jer je jedino tako, naime, zajedničkom i međusobnom kontrolom, moguće ostvariti stabilan pristup neprezentnom kontekstu. Upućivanje na neprisutni kontekst događa se kada se jedan komunikacijski partner drugome predstavlja kao netko tko je svoju pozornost usmjerio na taj kontekst (a ne samo na stvarno prisutni). Predstavljanje sebe kao osobe koja usmjerava svoju pozornost na određeni kontekst stoga je komunikacijski čin koji je središnji za rad sa sortalnim objektima kao i slikama; djelovanje koje se u nastavku naziva „izgradnja konteksta”.¹¹

7. Sličnost, formulirana u terminima teorije djelovanja

Zapravo, sposobnost prepoznavanja sličnosti također bitno ovisi o usporedbi omogućenoj tvorbom konteksta, ovaj puta između potpuno različitih konteksta, što otvara put za preciznije istraživanje svojevrsne kombinacije primjene znakova i sličnosti koja se čini tako karakterističnom

¹¹ Izraz je nastao naslanjanjem na sintagmu „*space builder*” lingvistica Fauconniera (1985).

za korištenje slike. Bilo bi vrlo naivno misliti da je sličnost tek objektivnom relacijom između danih predmeta, neka vrsta oslabljene sličnosti ili izomorfizma. Jer ono što se zapravo pojavljuje kao predmeti, određeno je samo u odnosu na biće koje se njima bavi, opaža ih i na njih reagira. Pritom je nezaobilazno za pojam sličnosti, određen teorijom djelovanja, onome ovdje i sada suprotstaviti alternativnu situaciju ponašanja, s obzirom da se o sličnosti u pravom smislu može govoriti samo tamo gdje se radi o sortalnim predmetima i pomoću njih izvedenoj razlici između stvarnog izgleda i nadilazećeg bića koje stoji na raspolaganju. Ali, ne nadaje li se tako strogim povezivanjem presveobuhvatno razmatranje? Ne reagiraju li i vrlo jednostavne životinje na sličnost – primjerice u vezi s mimikrijom ili primjenom privida – iako još uvijek ne može biti riječi o sposobnosti baratanja sortalnim predmetima? Tako je Plinije ml. prepričao anegdotu o drevnom slikaru Zeuksisu, sugerirajući da ptice, kojima obično ne pripisujemo vladanje pojedinačnim predmetima, imaju sposobnost doživljaja sličnosti (usp. sl. 3). Prema Pliniju, Zeuksis je svoj prikaz grožđa učinio toliko sličnim da su neke ptice dolijetale kako bi ključale ono što je izgledalo kao voće. Prema teoriji djelovanja, za definiciju pojma sličnosti ključno je da se ponašanje ptica promatra kao ponašanje koje nije primjereno aktualnoj situaciji ponašanja. No, kako mi promatrači mislimo, takvo bi se ponašanje sasvim dobro uklopilo u sasvim drugačiji kontekst – situaciju ponašanja u kojoj bi zapravo bila hrana umjesto nositelja slike. Ponašanje ptica pokazuje nam, drugim riječima, da su zavedene lažnim izgledom. Da je tomu tako, znano je *nama*. Pticama se, s druge strane, njihovo ponašanje ne čini kao privid. Sigurno će se nakon nekog vremena „razočarane” – okrenuti. Međutim, ono što im ostaje na mjestu na kojemu su upravo opazile grožđe (B-percepcija na sl. 3) nije nešto što podsjeća na grožđe, nego nešto što nema nikakve veze s grožđem (A-opazanje). Da postoji određeno opažanje kod nekog drugog bića, prepoznamo samo po njegovim reakcijama. Činjenica da su predmeti u nekim pogledima jednaki, a u drugima različiti, stoga je samo relativno određena odgovarajućim jednakim ili različitim reakcijama bića koje se razmatra.¹² Nadalje, karakteristično je za

---

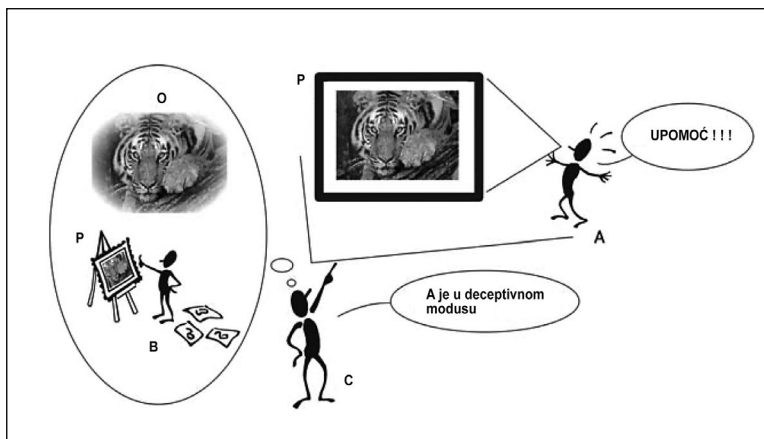
12 Ovaj aspekt, naravno, nije bio adekvatno predstavljen na slici 3: bilo bi prilično teško jasno označiti odgovarajuće komplekse ponašanja u jednostavnoj skici. Iz domene stripa dobro poznati „mjehuri misli” predstavljaju reakcije; ali trebalo bi biti jasno da su oni samo – iako pogrešno shvaćeno – skraćene odgovarajućeg pojmovnog sklopa između (pripisanog unutarnjeg) opažanja i (promotrivog) ponašanja.

opažanje na ovoj razini kompleksnosti, da nešto što je s ovog ili nekog drugog aspekta slično – ukoliko je s tim povezan isti uzorak ponašanja – od drugih različito, ali ne i na razini individualnog. Opažanje ovdje znači grupiranje nečega što je isto (ili slično). Stoga se sama sličnost još ne može prepoznati.

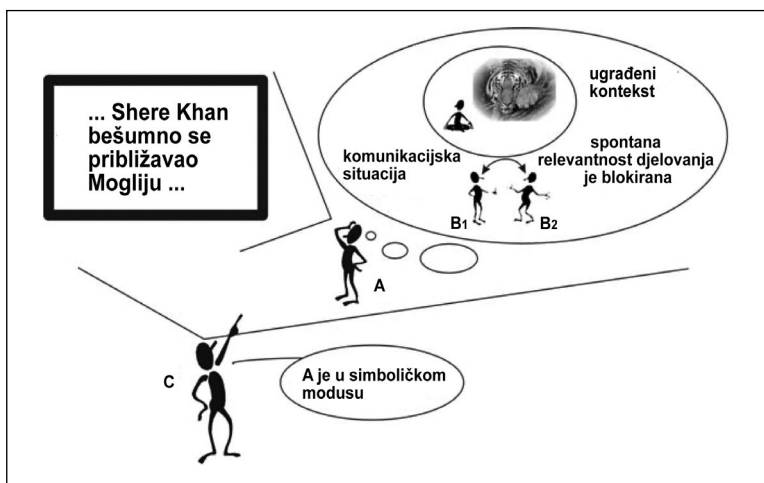
Za razliku od ptica, ljudima je principijelno moguće, zahvaljujući sortalnim pojmovima, u jednoj *trompe de l'oeil*-situaciji – ili pogrešno reagirati na privid ili ne proizvesti nikakav odnos između nositelja slike i prikazanoga. Puno im je više svojstveno da istovremeno prisutan prikaz (*Darstellung*) (A-opažanje na sl. 3, primijenjen na aktualni kontekst) i odsutno prikazano (B-opažanje, primijenjeno na neki drugi kontekst) učine uprizorenim i oboje pojme kao dva različita, uzajamno ovisna entiteta. U slučaju sličnosti između fragmenta nositelja slike i njime prikazanog objekta, postoji izvjesno pripisivanje sličnosti; ono ovisi o uspostavljenom odnosu između aktualnog konteksta i nositelja slike, s jedne strane, i fiktivnog konteksta i samo prikazanoga, s druge; radi se, dakle, o relaciji između dviju situacija ponašanja. Na našem primjeru radi se utoliko o tome da se spontane, „krive” reakcije, koje karakteriziraju navedeno opažanje grožđa, ne bave time što je prikaz jednostavno opažen kao uprizorenje bobica, nego se radi o prepoznavanju kao sličnosti. Samo ukoliko nehotice dođe do opažanja grožđa (s pripadajućim spontanim reakcijama) – bez obzira na odgovarajuću slabost – može biti govora o tome da će se nekom biću neki predmet učiniti sličnim grožđu. S druge strane, samo u onom slučaju u kojemu nositelj slike može biti opažen kao nešto što u svakom slučaju nisu bobice, može biti spoznata spontana zabuna.

U pravom smislu riječi, o sličnosti treba govoriti samo onda kada je biće (a) u trenutnom kontekstu sklono spontano reagirati na predmet ponašanjem koje tom predmetu (a time i trenutnom kontekstu) ne odgovara, nego to čini u kontekstu s drugim objektom; i (b) kada prepoznaje da postoji takva zabuna, to jest, u stanju je uspostaviti vezu između dva uključena konteksta.¹³ Iz toga proizlazi preciznije određenje pojma zna-

13 Međutim, budući da je kolokvijalno previše očito i stoga neizbježno da se Zeuxisove ptice i slični slučajevi također podvode pod „sličnost”, barem ima smisla razlikovati ta dva slučaja jedan od drugoga pomoću indeksa. U [Schirra 2005], na primjer, „sličnost α ” se koristi kada se zabuna pripisuje stvorenjima koja je sama ne mogu prepoznati, a „sličnost β ” u drugom slučaju. Drugim riječima, pojam sličnosti α , prilikom prijelaza na sortalne predmete, diferencira se u sličnosti β s jedne strane i istovjetnosti s druge strane.

sl. 4. Deceptivni modus ponašanja

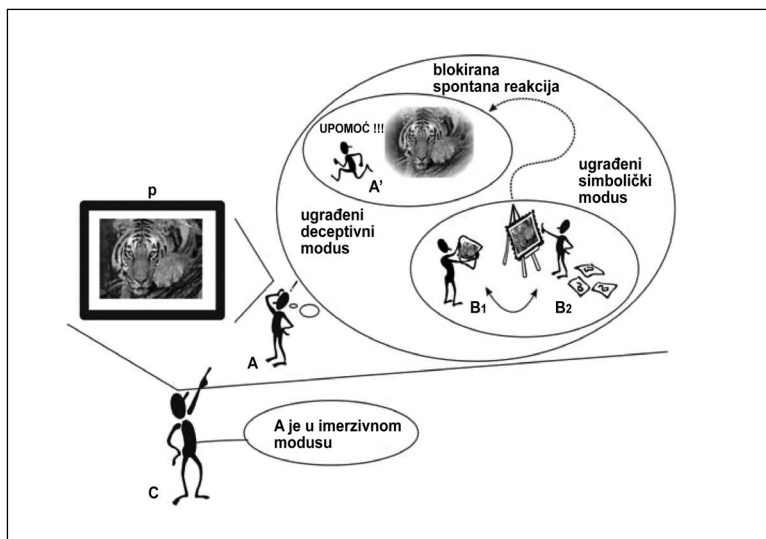

sl. 5. Simbolički modus ponašanja

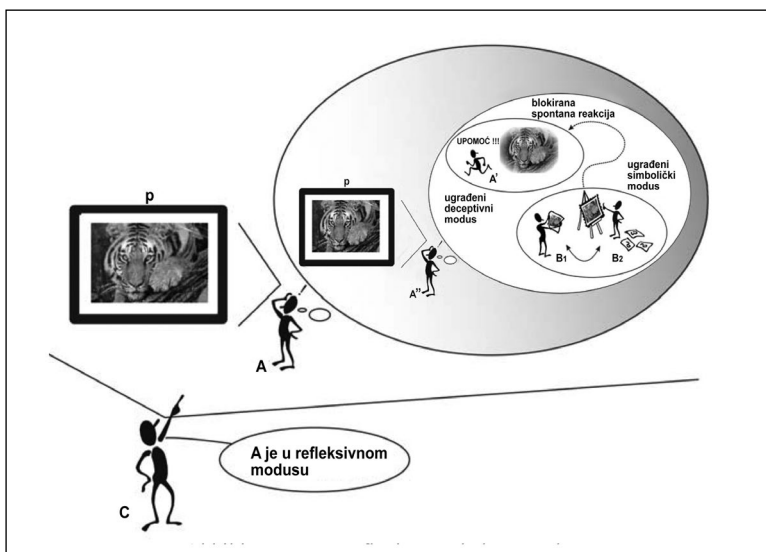
kova bliskih opažanju (a time i slikâ) iz perspektive teorije djelovanja. Razmotrimo prvo temeljniju situaciju prijevare, kao što se već dogodila sa Zeuxisovim pticama: (potencijalni) nositelj slike brka se spontano s prikazanim, tj. pokrenuti su odgovarajući neposredni načini ponašanja, a da se pogreška ne primjećuje (vidi sl. 4). Govorimo o *deceptivnom* modusu (*vom dezeptiven modus*). Naravno, samo onaj tko je u stanju sam prozreti prijevaru, može pripisati varljiv način ponašanja biću koje pro-

matra. S druge strane, ako netko prepozna (potencijalnog) nositelja slike kao bitnog dijela komunikacijske situacije, onda je to *simbolički* modus. Dakle, osoba shvaća da je prisutan predmet uz čiju pomoć pošiljatelj namjerava usmjeriti pažnju primatelja na nešto. U slučaju kompleksnijih oblika koji nas zanimaju, međutim, radi se o nečemu što nije istodobno prisutno, što se želi uprisutniti pomoću nositelja znaka. Za simbolički modus karakteristično je to, da, primjerice, na tigra nije potrebno reagirati, s obzirom na to da je on samo simbolički prisutan, kao na njegovu stvarnu prisutnost (usp. sl. 5). Budući da sličnost nije bitna za simbolički način, ona se jednako odnosi na sve vrste znakova, a ne samo na slike. Kada se koriste znakovi koji su bliski opažanju, obmana bi trebala sudjelovati na sustavan način zajedno s upotrebom znakova: nositelj znaka trebao bi biti prepoznat kao sličan onome što je prikazano. On bi stoga trebao biti u stanju potaknuti više ili manje snažnu spontanu reakciju zbunjenosti, koja odgovara varljivom (deceptivnom) modusu. Međutim, budući da je ugrađena u simbolički način, neadekvatna reakcija obično se ne pojavljuje izvana. Postaje djelotvornom samo u onome što je (vjerojatno) namjeravano djeovanjem znaka (usp. sl. 6). Ovo je *imerzivni* način, kada prijevaru i doživljavate i prepoznajete – tj. shvaćate kao sličnost – te ga se stoga može uzeti kao temelj za primjenu znaka. Osim toga, tako određeni znakovi ispunjavaju kriterij tvorbe konteksta: utoliko što je znakovno djelovanje shvaćeno tako da se želi skrenuti pozornost na situaciju u kojoj bi neprimjerena reakcija u prijevari postala primjerenom (u slučaju slike, na situaciju u kojoj bi ono što je prikazano bilo prisutno). Stoga ima smisla razmatrati stvaranje konteksta općenito kao temeljnu komunikacijsku funkciju uporabe slike.

Postoji četvrti način, koji i Jonas ističe u vezi sa stupnjevima sličnosti: on posebno pokriva gore spomenuti kompleks „oslobađanja od doslovnosti” (točka 3c u Odjeljku 4): osim svojeg neposrednog („doslovnog”) korištenja, znak se u načelu također može koristiti egzemplarno. U tom slučaju koristi se kako bi se na primjeru skrenula pozornost komunikacijskog partnera (ili sebe u ulozi drugoga) na aspekte odgovarajuće uporabe znakova. Na taj se način naročito može pristupiti manjkavosti primjene znakova. Taj *refleksivni* način (usp. sl. 7) ovdje nas više neće zanimati. Što se tiče primjene na slike, on, međutim, igra važnu ulogu u citatima slika, kao što se, primjerice, pojavljuju u diskursima o znanosti o slici. To se odnosi na sliku 1 (Mojina „slika”). Ovaj se modus javlja i u likovnoj umjetnosti. Sposobnost stvaranja konteksta igra središnju ulogu

sl. 6. Imerzivni modus ponašanja

sl. 7. Refleksivni modus ponašanja

i u refleksivnoj uporabi slike, premda se u tom slučaju pažnja usmjerava izvana na aktualnu situaciju primjene slike.

Mogli bismo zaključiti da je, u smislu *linguistic turna*, ocrtan prijedlog pojma slike u potpunosti temeljen na ponašanju. Određen ukotvljenošću spontano izazvanog neadekvatnog ponašanja u djelovanje znaka, koje se odnosi na situaciju u kojoj bi ponašanje bilo adekvatno, ovaj prijedlog je u suprotnosti s popularnom inačicom, u kojoj se u konačnici jednostavno pretpostavlja prilično nejasan pojam sličnosti i zanemaruje usko pojmovno isprepletanje sličnosti, identiteta i sortalnih objekata.

8. Pristup pojmovno-genetičkom utemeljenju pojma slike

Određenje pojma slike s aspekta teorije djelovanja sasvim prirodno vodi i mnogo širem pristupu njegovu pojmovno-genetičkom utemeljenju, koji je ovdje predstavljen samo u kratkim, programsko-istraživačkim crtama. S jedne strane, antropolog slike mora se baviti različitim razinama složenosti pojmova bića koja mogu koristiti znakove. S druge strane, blizina opažanja trebala bi se koristiti kao cilj specifične razlike: antropolozi slike moraju se stoga okrenuti i različitim kompleksnim pojmovnim poljima oko pojmova „nositelja djelovanja koji mogu opažati u više ili manje zahtjevnom smislu”. Polazna točka takvog pojmovno-genetičkog istraživanja morala bi biti pojmovna polja za bića za koja se još ne može govoriti o opažanju ili o korištenju znakova u najelementarnijem smislu. Takve teorije stupnjevanja mogu se naći u etologiji i filozofiji jezika (usp. također Ros 2005) i već su donekle uvedene u naše razlaganje u prethodna dva poglavlja.

Cilj pojmovno-genetičkih razmatranja trebao bi biti – odrediti (minimalnu) razinu iz oba aspekta – semiotičkog i onog teorije opažanja – na kojoj se pojavljuje osebujna kombinacija korištenja znakova i blizine opažanja, a koju smatramo karakterističnom za prikazujuće slike (sl. 8.). Time dano minimalno polje s pojmom za bića koja koriste slike, okuplja upravo bitne određujuće dijelove imerzivnog modusa i ništa drugo. Polazeći od minimalnog polja, a prema kompleksnijim poljima, koja karakteriziraju viši stupnjevi poimanja slike, moguće je u tom smislu i rekonstruirati metaforičke asocijacije.¹⁴ Nadalje, potrebno bi bilo

¹⁴ Naravno, nije slučajno što se proučavanje slike povijesno dijeli na semiotičku granu, čiji su zagovornici analizirali pojam slike prvenstveno u okviru teorije znakova (Goodman 1968) i granu, često nazivanu „fenomenološkom”, čija zagovornici su prvenstveno zagovarali zanimanje za osobitosti opažanja pri korištenju slika (Gombrich 1960); usp. također Lopes 1996. Pojmovnogenetička sinteza nagovještava prevladavanje ovoga prečesto žestokog spora.

razjasniti odnos na onom stupnju na kojemu postaje mogućim korištenje propozicijskog jezika: upotreba iskaznog jezika postaje moguća – taj odnos ionako mora biti dio „semiotičkog” stupnjevanja. Tako bi bilo jasno je li sposobnost govora neizostavnim preduvjetom poimanja slika (*Bildvermögen*) ili obrnuto; ili jesu li obje te sposobnosti međusobno ovisne, tako da ne može principijelno biti (razumnog) govora o bićima koja imaju samo jednu od te dvije sposobnosti. Stoga je svrshodno razumjeti Jonasa, prema njegovu eseju o *homo pictora*, da je sklon dati prednost primjeni slika u odnosu na sposobnost govora – radi se o mogućnosti koja je također prikazana na slici 8.¹⁵ Takva relacija na prvi se pogled čini plauzibilnom, a propozicijski jezik s pravom se smatra snažnijim i kompleksnijim komunikacijskim alatom.

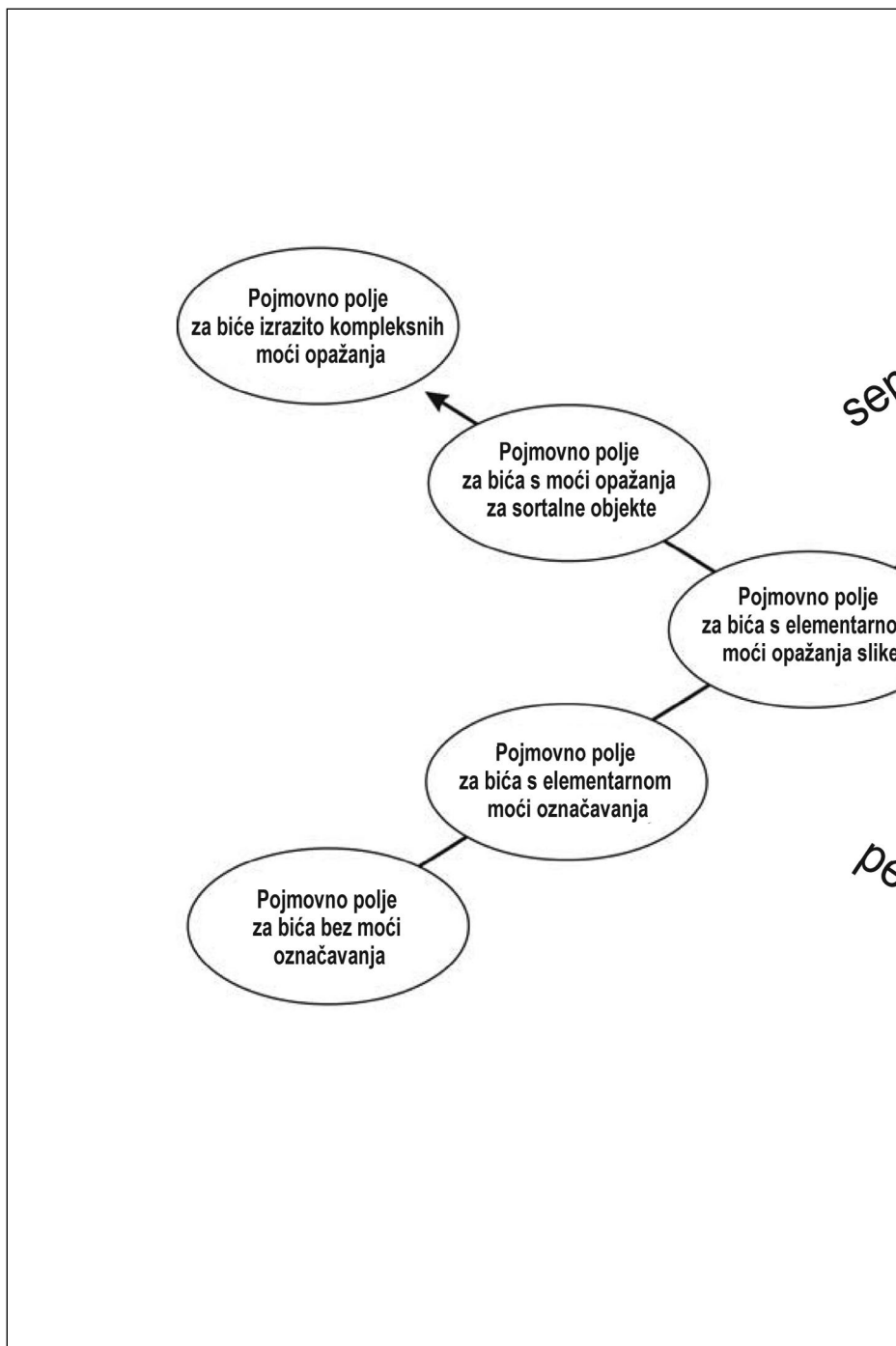
Protuargument pak proizlazi iz izvođenja pojma slike s aspekta teorije djelovanja: s jedne strane, sličnost mogu prepoznati samo oni koji se znaju ophoditi sa sortalnim predmetima, a s druge strane ophođenje sa sortalnim predmetima ovisi o sposobnosti evociranja bilo kojeg konteksta. To je sposobnost koja može biti nedvosmisleno dokazana samo korištenjem propozicijskog jezika. Time je, dakle, sposobnost govora preduvjetom za sposobnost moći slike.¹⁶ Takve međusobne ovisnosti snažno upućuju na to da se zapravo radi o sposobnostima usko pojmovno povezanima, stoga i nužno ovisnima jednih o drugima.

Naravno, ovako precizno izvedeno pojmovno-genetičko istraživanje daleko je izvan okvira našeg rada. Stoga bi se u zaključku moglo detaljnije ispitati aspekt međusobne ovisnosti moći slike i jezičnih sposobnosti (*Bild- und Sprachvermögen*). Prije toga bi valjalo ukratko razmotriti osobitosti ljudske sposobnosti govora. Kao što je već spomenuto, ovdje su u središtu interesa iskazne rečenice, ili općenitije: takva djelovanja znakova koje uz ilokucijsku funkciju imaju i propozicijski sadržaj. Ova podjela proizlazi iz činjenice da se pri korištenju jezika obično čini i nešto drugo osim govora (Austin 1972): upozorava se ili obećaje, ispituje se ili naređuje, smatra se ili sumnja, da spomenemo samo neke ilokucijske funkcije. Od ovog aspekta, koji karakterizira interakciju s jezičnim djelovanjem, valja razlikovati sadržajnu referencu: ono na što se upozorava, što se obećava, traži ili zapovijeda. Propozicijski opseg

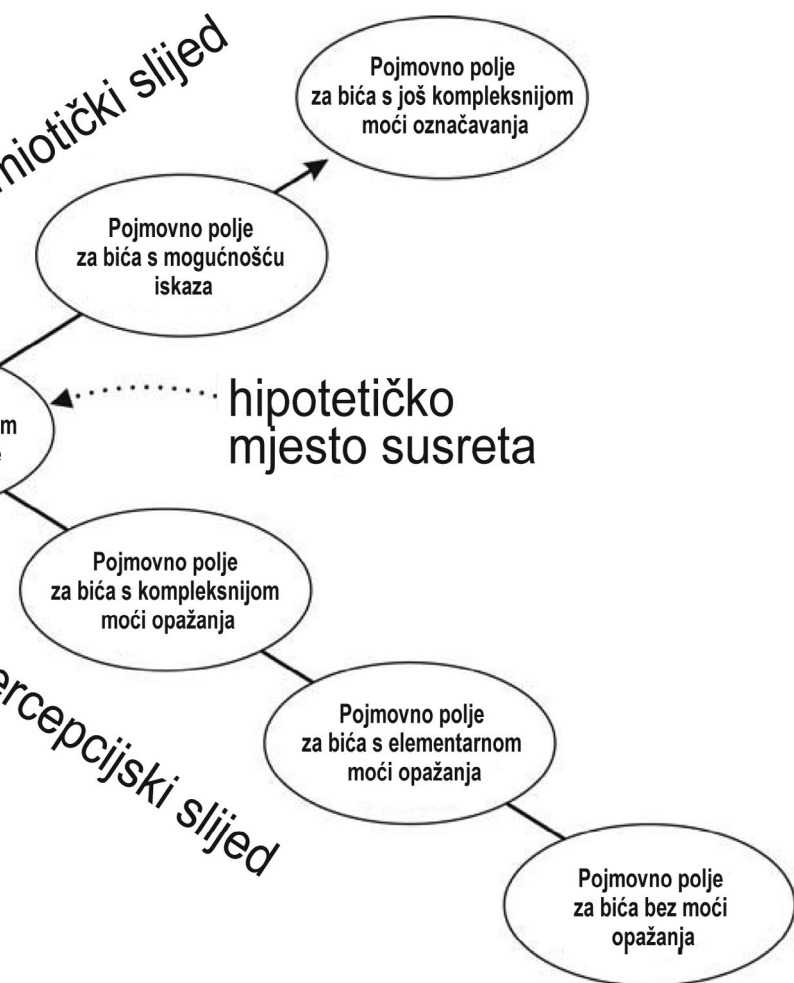
¹⁵ Najjasnije u sljedećem odlomku: „*Adequatio imaginis ad rem*, koja prethodi *adequatio intellectus ad rem*, prvi je oblik teorijske istine” (Jonas 1961., str. 40).

¹⁶ U svakom slučaju, ovo slijedi kada primjenu slika valja razlikovati od deceptivnog modusa.

sl. 8. Hipotetička shema dvaju nizova pojmovnih polja. Dijagonalne strelice označavaju pojmovno-genetički konstitutivni odnos. Na mjestu susreta – koje je ovdje naznačeno čisto spekulativno – sposobnosti percepcije mogu se kombinirati sa sposobnošću označavanja

u imerzivnom modusu djelovanja. U prikazanom slučaju, sposobnost označavanja bila bi konstitutivna za sposobnost primjene iskaza.

koji prenosi činjeničnu referencu sastavljen je od dviju vrsta dijelova djelovanja. *Predikacijom* govornik nastoji razjasniti koje sposobnosti razlikovanja ili klasificiranja pojava – tj. koje pojmove – koristi u vezi s trenutnim općim znakom spram ukupnog djelovanja znaka (*Gesamtzeichenhandlung*). S *nominacijom* (ili *nominacijama*) on pokušava učiniti jasnim spram kojeg pojedinačnog predmeta (ili predmetâ) se želi odnositi. Ti objekti moraju biti već poznati obojici komunikacijskih partnera – tj. biti prisutni u njihovu zajedničkom „univerzumu diskursa”. Međutim, taj diskursni univerzum nije ništa drugo do specifični kontekst što ga dijele svi komunikacijski partneri.

Iskazi (*Aussagen*) su stoga ovisni o kontekstu (*kontextrelativ*): ako je pripadajući diskurzni univerzum nepoznat, izjavna rečenica ostaje bitno nerazumljiva. Konkretno, nominacija se može uspješno provesti samo ako je jasno koja količina predmeta stoji za izbor. S druge strane, međutim, iskazi su *neovisni o situaciji*: iz bilo kojeg situacijskog konteksta mogu se izvesti iskazi koji se odnose na bilo koji drugi kontekst. Obje karakteristike iskaza uzajamno su ovisne, jer se samo eksplicitnim pozivanjem na jedan kontekst može govoriti neovisno o aktualnom kontekstu. Drugim riječima, iskazi nužno zahtijevaju čin stvaranja konteksta. Na primjer, jezični podaci o mjestu ili vremenu služe stvaranju konteksta. Ali i hipotetski ili fiktivni konteksti mogu se tvoriti jezično, na primjer referencama na tekstove književne fikcije: „U Johnsonovom romanu *Jahrestage* Lisbeth je majka Gesine”. Na koga govornik misli pod „Gesine” ili „Lisbeth” biva relativno jasno samo s obzirom na književno-fiktivni kontekst, iskaz se stoga može provjeriti samo u odnosu na njega.¹⁷

Dok se bića sa samo jednostavnom jezično-znakovnom kompetencijom uvijek odnose na aspekte situacije izgovora (usp. npr. Tugendhat 1976, 208ff), diferencijacija u predikaciji i nominaciji, onako kako karakterizira iskaze, korisna je samo kada se želi govoriti o sadržajima koji nisu već prisutni u trenutnoj situaciji ponašanja (ili kao cilj trenutnih namjera). Ako se u nastavku suzdržimo od iskaza o neposrednom kontekstu izražaja-

¹⁷ Aktualna situacija u ponašanju svakako igra izvanrednu ulogu, jer samo prilikom iskaza koji se na to odnose, referencijalna usidrenost nominacije i predikacije ima izravni učinak. Senzomotoričke komponente primijenjenih pojmova – dakle, pripadne navike razlikovanja – mogu se odigrati samo u izjavama koje se na to odnose. Gradnje konteksta, koje se odnose na mjesta poput rečeničnog priloga „u Pragu”, implicitno upućuju na metodu kako bi se mišljeni kontekst mogao prenijeti u aktualnu situaciju ponašanja. Potom bi se izvršilo referencijalno usidrenje propozicionalnog sadržaja iskaza.

vanja i ako se ograničimo na promatranje čisto jezičnih kontekstnih formacija, postavljamo si sljedeći problem: kako bismo mogli empirijski primijeniti u iskazima određene pojmove na navedene pojedinačne objekte morali bismo napustiti trenutnu situaciju ponašanja i sebe staviti u specificirani kontekst. Ne želim li ili ne mogu spomenuti kontekst učiniti aktualnim kontekstom (npr. u slučaju fiktivnih konteksta), jedino što preostaje je izvesti logičkim zaključcima daljnje iskaze i ispitati njihovu dosljednost s obzirom na to što je već poznato o tom kontekstu. Međutim, valjanost tvrdnje ne može se empirijski provjeriti.

Ako se, međutim, kontekst formira predočenjem slike, priziva se dodatna situacija ponašanja koja se – u deceptivnom modusu – može opažati, tj. na koju se može spontano reagirati. Odgovarajuće senzomotorne testne rutine navika razlikovanja (barem djelomično) neposredno su primjenjive. Za razliku od jezično izgrađenih konteksta, ovaj kontekst nije potpuno odvojen od stvarne situacije korištenja znakova. Umjesto toga, čini se da su oba konteksta djelomično „stopljena” jedan s drugim. Dakle, dok verbalno kontekstualiziranje samo *logički predstavlja* (*logisch vergägenwertigt*) predmete na koje se odnose nominacije, slikovno kontekstualiziranje ih može *predstaviti empirijski* (*empirisch vergegenwärtigen*). Zamislmo si u misaonom eksperimentu bića koja mogu davati izjave, ali u principu ne poznaju nikakve znakove bliske opažanju. Čak i sortalnim objektima ta bi bića imala samo lingvistički pristup: opažanje im nudi samo pojavnosti u jednom, trenutnom kontekstu; te pojavnosti mogli bi povezati s pojavnostima u drugim situacijama ponašanja samo kroz jezik koje bi oni mogli povezati s pojavama u drugim situacijama ponašanja samo kroz jezik, dakle, na način koji nije empirijski provjerljiv.

Kako su ta hipotetska bića uopće dospjela do točke da se odnose spram aktualnih konteksta? Koji ih je put doveo do konstitucije objekta – tj. do uporabe predmeta sa sortalnom individuacijom? Odnosno: s kojim razmatranjima možemo na racionalan način doći do pojma jednog takvog bića? Prijelaz iz pojmovnog polja bića, koja mogu samo empirijski komunicirati o činjenicama u trenutnoj situaciji, na pojmovno polje bića u misaonom eksperimentu – s uspostavljanjem konteksta koji se može vizualizirati čisto logički – predstavlja vrlo širok jaz.

9. Inicijalno formiranje konteksta i pojam nutarnje slike

Bi li bilo zamislivo da se sposobnost komuniciranja (neovisno o situaciji) – komunicirati iskazima – izvodi ne samo tako da se koristi kontekste prenesene slikama „između ostalog”, nego tako da može nastati samo kroz obmanjujući potencijal slikovnih prethodnika? Pitanje ima za cilj uputiti na *inicijalno formiranje konteksta* (*die initiale Kontextbildung*), čin koji transcendirira izvorno „ovdje i sada”. Pritom primjena opažajnog znaka ostaje višeznačna. Moguće je jednostavno suočiti se s njime u deceptivnom modusu i ne primijetiti da bi se trebalo raditi o nekom *drugom* kontekstu. Ali ovaj nedostatak može se razviti u prednost prilikom uvođenja formiranja konteksta.

Krenimo od toga da postoje bića koja imaju pristup samo svom trenutnom kontekstu ponašanja *a* i stoga se mogu suočiti samo s (potencijalnim) nositeljem slike *B* u deceptivnom modusu – pogrešno zamjenjujući situaciju *a* sa situacijom *b*. Ovo ponašanje – kao što je ponašanje udvaranja pred lutkom – još nije moguće bez daljnjega koristiti u komunikacijske svrhe. Simbolički bi modus postojao samo: ako bi biće (*i*) bilo u stanju izvesti (*vorzuführen*) ovo ponašanje i pred drugima: dakle, pokazati nekom drugom biću „fizički da će nešto s nečim zamijeniti (a da to nije ni primijetilo)”;¹⁸ potom – ako bi to biće (*ii*) reagiralo na vlastito takvo ponašanje na isti način kao i primatelj, budući da njegovo značenje inače ostaje različito za pošiljatelja i primatelja; i ako bi se (*iii*) izvođenje takvih vrsta ponašanja, kao što je važno za izvođenje jednostavnih djelovanja u znakovnom jeziku, moglo ponutriti (*verinnerlicht werden*), zajedno s pripadnim reakcijama odgovora. Tada je dovoljno i slabo aktiviranje odgovarajućih živčanih svežnjeva, gotovo neprimjetna promjena u pripadnom mišićnom tonusu, što jedva dovodi do aktivnosti koja se još uvijek može razlikovati izvana, ali ostaje učinkovita u nutarnjem smislu putem proprioceptivno posredovane svijesti o tijelu.¹⁹

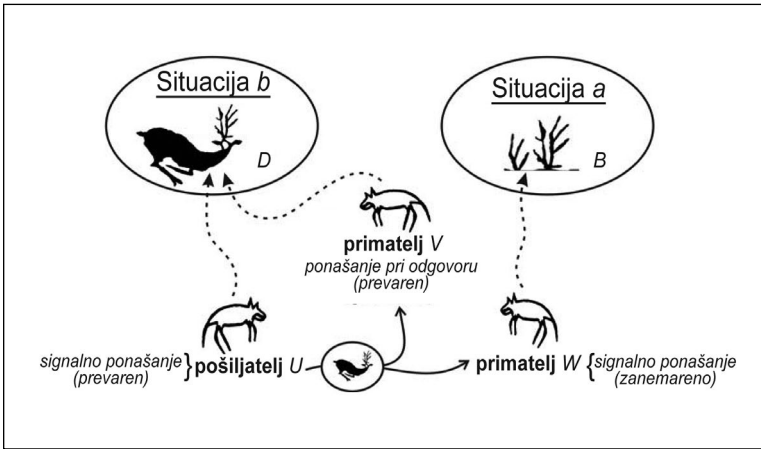
18 Sljedeće može poslužiti kao konkretan primjer iz etoloških istraživanja: neki majmuni koriste akustične signale upozorenja kada se percipiraju određeni neprijatelji, tj. prepoznaju da su trenutno prisutni, kao što su velike ptice grabljivice ili gmazovi iz obitelji konstriktora. Sada je vjerojatno da bi jedinka jedne od ovih vrsta majmuna, nakon susreta s lažnom gumenom zmijom (koju je možda postavio etolog) emitirala signal upozorenja, uzrokujući bijeg svoje grupe iako zmija zapravo nije prisutna.

19 Preciznije, radi se o tome da se ta ponašanja „mogu odvojiti od komunikacijskih konteksta u koje su inače ugrađena, na stupnju ispunjenja znakovnih jezičnih djelovanja i razviti se do sposobnosti samo za sebe izvedivog tjelesnog ispunjenja” (Ros 2005, str. 591). Vidi posebno također G. H. Mead 1934 i Tugendhat 1976, V. 13.

Posebnost komunikacijski korištenog deceptivnog ponašanja jest u tome što reakcija putem odgovora, podijeljena na dva dijela, može izostati, ovisno o tome je li i primatelj prevaren ili ne. Zapravo bismo si mogli na temelju toga predočiti da određene prirodne formacije stijena uvijek iznova izazivaju zabunu kod životinjskog neprijatelja. Grupe koje međusobno komuniciraju preko odgovarajućih signala, mogle bi se priviknuti na ignoriranje odgovarajućih signala upozorenja od bića iste vrste u ovom kontekstu ili čak na brzo reagiranje upravo suprotnim signalima. To bi imalo za učinak kompleks ponašanja izvođenjem (*Vorführverhalten*) (u deceptivnom modusu) i *dvije* različite reakcije na njega: pošiljatelj reagira svojim signalom na za njega aktualni kontekst *b*, na kojega se usmjerava i ponašanje primatelja, koji na signal upozorenja reagira normalno, dok je, konačno, za primatelja koji na naučeni način ignorira signal, aktualan kontekst *a* (sl. 9). Internalizacija izvorno izvanjskog znakovnog ponašanja u takvoj potencijalno varljivoj situaciji, može tada nutarnje potaknuti *obje* vrste reakcije u refleksivnom pošiljatelju i tako izgraditi temelj za relaciju između dva uključena konteksta za ovo biće. Tada također možemo reći da se to biće predstavlja drugima i sebi kao biće koje opaža nešto čega uistinu nema. Istovremeno, ovo ponašanje ostaje potpuno ovisno o stvarnoj prisutnosti predmeta B u aktualnom kontekstu, predmeta kojega je doista moguće opaziti i kojega je moguće lako zamijeniti s nečim (D) (tj. njemu sličnim).

Razmatranje dovodi do pojma bića kojemu je pošlo za rukom stvoriti predformu slikovnog konteksta (*der piktorialen Kontextbildung*): ono je, naime, koristilo nositelja slike u imerzivnom modusu. Time izvedeno inicijalno formiranje konteksta slijedom sprege deceptivnog i simboličkog modusa s imerzivnim modusom, a u odnosu spram potencijalnog nositelja slike B, još uvijek nije stabilno, s obzirom da ne postoji mehanizam koji bi spriječio povratak u čisto deceptivni modus.

Zanimljivo je da ljudi, koji sudjeluju u stvaranju čisto jezičnog konteksta, prilikom objašnjenja često govore o svojoj moći predočavanja (*Vorstellungsvermögen*). Oni čak govore o tome da za njih postoje „unutarnje slike” („*innere Bilder*”) koje bi prizvale formiranje tog jezičnog konteksta ili poslužile kao temelj formiranja jezičnog konteksta. Sada se radi o tome, kao što je spomenuto, da takav proces nije nešto što bi se svrstalo pod pojmom „slike” u onome smislu u kojemu je do sada bio detaljnije određen u ovom radu. Da netko nešto vizualno zamišlja, saznajemo kada nam ta osoba o tome govori. Ta si osoba predočava – i u odnosu spram same sebe – kao netko

sl. 9. Shema komunikacije signala u situaciji zavarosti (jelen/grane)

tko nešto vizualno opaža i tome odgovarajuće se ponaša, iako to samo nije prisutno. Primjerice, ona se predstavlja kao osoba koja vidi pročelje svoje kuće i pritom broji prozore, iako to pročelje u tom trenutku uopće nije vidljivo – dakle, slično situaciji u kojoj gleda odgovarajuću sliku. Samo što u tom slučaju, u aktualnom kontekstu ponašanja – nema nikakvog pripadajućeg nositelja slike. Ili se radi o nekome tko sluša nogometni prijenos uživo na radiju i sebi „pred očima zamišlja” sportske događaje: radi se, dakle, o nekome tko sebi samome tako predočuje – za sebe – kao netko tko prati događaj opažanjem, a ne prima samo verbalni izvještaj o njemu. Događaj mu se čini empirijskim, a ne samo logički prisutnim (usp. Schirra 1995).

Dakle, radi se o situaciji inicijalnog stvaranja konteksta, u okviru koje se ta osoba „pretvara” da se u njoj nalazi govoreći o svojoj moći predočavanja. Pretvaranje unutar odgovarajućeg stvaranja konteksta pritom se nalazi u jednom ponutrenom obliku (*verinnerlichten Form*), onom obliku koji je izvediv samo za sebe. No, kao objekt koji posreduje deceptivni modus (zavaravanje), u ovom bi se slučaju pojavila sama osoba sa svojim tijelom i njime posredovanom opažajnom i izražajnom sposobnošću; neki drugi izvanjski nositelj slike nije u tom slučaju potreban. Baš kao što je prethodno korišteno ponašanje u okviru djelovanja znakova, potaknuto stvarno prisutnim objektom, bilo usmjereno prema drugačijoj izvanjskoj stvarnosti, tako se sada, potaknuto doista djelatnim samopredstavljanjem tjelesnih i psihičkih stanja, znakovno ponašanje usmjerava

prema nekoj drugoj, „nutarnjoj” stvarnosti. Tu stvarnost, naime, valja okarakterizirati kao tjelesnu samoreprezentaciju vlastitih stanja za neku *drugu* situaciju zavaranoosti – situaciju pridruženog inicijalnog formiranja konteksta s pripadnim nositeljem slike *B'*. A to je uistinu moguće objašnjenje stvaranja samo čisto logičkog konteksta, neovisnog o prisutnosti znaka bliskog opažanju *i*, k tome, ne-empirijskog.²⁰

Čovjek stoga pripisuje osobi (pa i sebi samome) „nutarnje slike” ili korištenje (vizualne) moći predočavanja u vezi s korištenjem čisto logičke (jezične) tvorbe konteksta. Tome je tako, ako se želi uputiti na ostvarenje inicijalne formacije konteksta (dakle, posredstvom znaka bliskom opažanju) i na objašnjenje stvaranja konteksta predmetom koji ne zavarava. Na taj se način upućuje na pojmovnogenetičku rekonstrukciju pojmovnog polja onih bića koja posjeduju sposobnost korištenja slika, jezika i sortalnih predmeta. Moguće je da upravo ponutrena (ali u načelu pripočiva) referenca na situaciju inicijalnog formiranja konteksta također ima stabilizirajući učinak na upotrebu slike protiv ponovnog vraćanja na čisto deceptivni modus. Time bi također bilo moguće objasniti zašto teoretičari umjetnosti često govore o „nutarnjoj slici” koja bi tada bila preduvjetom od umjetnika stvorenog umjetničkog djela.

Kako bismo se, konačno, vratili na naš početni primjer, da je, naime čimpanza Moja doista naslikala sliku ptice i time demonstrirala moć slike, dakle, u našem bi kontekstu ta pretpostavka ostala upitnom. Moglo bi se govoriti o već spomenutoj predformi piktoralnog stvaranja konteksta, no pritom bi se moralo pretpostaviti da su mrlje boje u početku bile postavljene prilično slučajno, a tek potom dolazi do spontano-deceptivne reakcije i time odgovarajuće ugrađenosti komunikacije na odgovarajući komunikacijski način (ASL – znak za „pticu”). Međutim, nema daljnjih dokaza da Moja vlada mehanizmima koji dovode do društveno posredovane stabilizacije imerzivnog modusa, tako da se za nju nastajući drugi konteksti mogu pojaviti ne samo sporadično, već i sustavno, u odnosu na aktualnu situaciju ponašanja. U skladu s time ostaje nejasno na koji bi način Mojini tragovi zapravo morali biti vizualno slični ptici – između ostalog, valjalo bi preciznije opisati i analizirati odnos prema situacijama u kojima bi Moja i njezina grupa reagirale na ptice koje su stvarno prisutne.²¹

---

20 Ovi argumenti mogu se naći detaljnije u Schirra i Sachs-Hombach 2006.

21 Vidi također Davidson i Nobel 1996, 72ff.

10. Résumé

Potaknuti fenomenološkim promišljanjem Hansa Jonasa o antropološkoj *differentia specifica*, slijedili smo pojmovni trag *homo pictora* u svjetlu alternativne teorije djelovanja. Iz karakterizacije slika kao znakova bliiskih opažanju, a unutar navedenog okvira, slijedi da su predmeti slike samo onda kada se koriste unutar odgovarajućeg ponašanja, odnosno komunikacijskog ponašanja (u širem smislu) korisnikâ slike.

Zahvaljujući takvom određenju, otkriva se određeni odnos prema zao-kretu u teoriji argumentacije u filozofiji 20. stoljeća, poznat kao *linguistic turn* (lingvistički obrat). Dok se lingvistički zaokret zalaže za spoznaju da se pojmovi (kao intersubjektivne referentne točke za ispitivanje valjanosti predikativnih iskaza) ne mogu odrediti neovisno o jeziku, moguće je argumentacijsko-teorijski razumjeti i izraz *pictorial turn* (slikovni obrat), koji je u početku često samo upućivao na to da je opseg i utjecaj primjene slika (*Bildverwendung*) drastično porastao u posljednjih nekoliko desetljeća u terminima teorije argumentacije. To bi značilo da niti značenje slika ne proizlazi iz „objektivne”, od primjene neovisne, relacije između nositelja slike i onoga što je prikazano, nego prije iz karakteristika situacije u kojoj se primjenjuju i time određenih djelovanja.

Kompleksno spajanje određenih znakovnih djelovanja (*Zeichenhandlungen*) s nekim dispozicijama djelovanja („prepoznati sličnost”), a koje smo nazvali *imerzivni modus* pokazalo se specifičnim pri korištenju slika (*Bildgebrauch*). Kada se predmetu pristupa u ovom modusu, tada ga se koristi kao znak blizak opažanju. Ako se pritom sličnost spozna vizualno, tada se radi o središnjem slučaju slike (*um einen zentralen Fall von Bild*). Najzanimljivije pitanje, naime ono o točnim pretpostavkama i implikacijama ove posebne sposobnosti djelovanja, koje je moguće istražiti pomoću pojmovno-genetičke rekonstrukcije odgovarajućega pojmovnog polja duž semiotičkih i perceptivnih putanja, moralo je ostati tek u okvirima istraživanja. Bilo je moguće tek malo dalje stići, s antropološkog gledišta, krenuvši prema nezaobilaznom pitanju odnosa između moći slike (*Bildvermögen*) i moći govora (*Sprachvermögen*), pri čemu je postala jasna njihova uzajamna ovisnost.

Postoji mnogo toga što ukazuje na slikovno stvaranje konteksta koje služi kao inicijalni pristup nepostojećim situacijama, te čini asertorički jezik uopće mogućim – kao što to čini i pojmovno bavljenje sortalnim predmetima, te je stoga izravno povezano sa središnjim kriterijem biva-

nja čovjekom u filozofskome smislu. Nasuprot tome, imerzivni modus, a time i moć slike, mogu se pojaviti na stabilan način samo onda kada je razlika spram deceptivnog modusa, a preko moći jezika, učinjena jasnom, a odnos spram sortalnih predmeta artikulirano izražen. Tek su tada obje moći zajedno u pojmovnoj nužnosti. Utoliko što moć jezika gradi središnju antropološku razliku, to bi podjednako moralo vrijediti i za moć slike. Ne mogu postojati bića koja imaju samo jednu od ovih sposobnosti. U tom pogledu, s Jonasom također možemo biti u potpunosti suglasni iz perspektive teorije djelovanja.

Sposobnost stvaranja konteksta pokazuje se središnjom točkom i slikovnih i jezičnih sposobnosti, a time i antropološke razlike u cjelini. Ona omogućuje pristup životnom prostoru (*Lebensraum*) koji se više ne sastoji samo od usko ograničenog prostorno-vremenskog mjehura aktualne situacije ponašanja, nego tvori sustav međusobno povezanih konteksta uspostavljenih međusobno kontroliranim pravilima; taj sustav omogućuju *homo pictoru* da u načelu zađe u beskonačnost. S tim sposobnostima tek valja dostići pojam *ljudskog* vremena i *ljudskog* prostora, prema riječima francuskog paleoantropologa Andréa Leroi-Gourhana:

Čovjek je čovjek samo u onoj mjeri u kojoj se druži sa svojom vrstom i okružuje se simbolima svog *raison d'être*. Kao goli i napušteni, i veliki svećenik i skitnica samo su leš višeg sisavca u vremenu i prostoru bez značenja, jer više nisu stupovi simbolički ljudskog sustava. [...] Ljudska činjenica *par excellence* možda je manje stvaranje oruđa nego pripitomljavanje vremena i prostora, tj. stvaranje ljudskog vremena i prostora.

LEROI GOURHAN (1984., 387)

Literatura:

Anati, Emanuel (1999) *La religion des origines*, 1995/ fr. 2 1999; Paris: Bayard Editions.

Austin, John L. (1972) *Zur Theorie der Sprechakte (How to do things with Words)*; Stuttgart: Reclam.

Belting, Hans (2001) *Bild-Anthropologie – Entwürfe für eine Bildwissenschaft*; München: Fink.

Bredekamp, Horst (2003) „Bildwissenschaft“; u: *Metzler Lexikon Kunstwissenschaft*, Stuttgart/Weimar: Metzlersche Verlagsbuchhandlung.

Fauconnier, Gilles (1985) *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*; Cambridge: Cambridge University Press.

Gardner R.A. i Gardner, B.T. (1980) „Comparative Psychology and Language Acquisition“; u: T. A. Sebeok i Umiker-Sebeok, J. (ur.) *Speaking of Apes*. New York: Plenum, 287-330.

Gombrich, Ernst H. (1960) *Art and Illusion*; Princeton (NJ): Princeton University Press.

Goodman, Nelson (1968) *Languages of Art. An Approach to a Theory of Symbols*; Indianapolis: Hackett.

Jonas, Hans (1961) „Die Freiheit des Bildens – Homo pictor und die differentia des Menschen“; u: *Zeitschrift für Philosophische Forschung* 15:161-176. Cit. prema id.: *Zwischen Nichts und Ewigkeit – Zur Lehre vom Menschen*; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2 1987, 26–43.

Leroi-Gourhan, André (1984) *Hand und Wort. Die Evolution von Technik, Sprache und Kunst*; Frankfurt/M: Suhrkamp.

Lopes, Dominic (1996) *Understanding Pictures*; Oxford: Clarendon Press.

Luria, Alexander R. (1991) *Der Mann, dessen Welt in Scherben ging*; Reinbek: Rowohlt.

Mead, George Herbert (1934): *Mind, Self, and Society*; Chicago: The University of Chicago Press.

Noble, William i Davidson, I. (1996) *Human Evolution, Language, and Mind – A Psychological and Archaeological Inquiry*; Cambridge: Cambridge University Press.

Ros, Arno (2005) *Materie und Geist. Eine philosophische Untersuchung*; Paderborn: Mentis.

Ros, Arno (1999) „Was ist Philosophie?"; u: Richard Raatzsch (ur.) *Philosophieren über Philosophie*; Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 36-58.

Ros, Arno (1989/1990) *Begründung und Begriff*. 3 sveska; Hamburg: Meiner.

Sachs-Hombach, Klaus (2003) *Das Bild als kommunikatives Medium. Elemente einer allgemeinen Bildwissenschaft*; Köln: Herbert von Halem.

Sacks, Oliver (1986) *The Man Who Mistook His Wife for a Hat*; New York: Picador.

Schirra, Jörg R. J. (2005) *Foundation of Computational Visualistics*; Wiesbaden: DUV.

Schirra, Jörg R. J. (2000) „Täuschung, Ähnlichkeit und Immersion: Die Vögel des Zeuxis"; u: K. Sachs-Hombach i K. Rehkämper (ur.) *Vom Realismus der Bilder: Interdisziplinäre Forschungen zur Semantik bildhafter Darstellungsformen*; Magdeburg: Scriptorum, 119-135.

Schirra, Jörg R. J. (1995) „Understanding Radio Broadcasts On Soccer: The Concept »Mental Image« and Its Use in Spatial Reasoning"; u: K. Sachs-Hombach (ur.) *Bilder im Geiste: Zur kognitiven und erkenntnistheoretischen Funktion piktorialer Repräsentationen*; Rodopi, Amsterdam, 107-136.

Schirra, Jörg R. J. i Sachs-Hombach, Klaus (2007) „To Show and To Say: Comparing the Uses of Pictures and Language"; u: *Studies in Communication Sciences* 7(2), 35-62.

Schirra, Jörg R. J. i Sachs-Hombach, Klaus (2006) „Fähigkeiten zum Bild- und Sprachgebrauch"; u: *Deutsche Zeitschrift für Philosophie* 54, 887-905.

Tugendhat, Ernst (2007) „Anthropologie als »erste Philosophie«"; u: id.: *Anthropologie statt Metaphysik*; München: Beck, 34-54.

Tugendhat, Ernst (1976) *Vorlesungen zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie*; Frankfurt/M: Suhrkamp.

Uexküll, Jacob v. (1909) *Umwelt und Innenwelt der Tiere*; Berlin: Springer.

Wittgenstein, Ludwig (1922) *Tractatus logico-philosophicus*; London: Routledge.

Izvornik: Jörg R. J. Schirra i Klaus Sachs-Hombach: „Anthropologie in der systematischen Bildwissenschaft: Auf der Spur des *homo pictor*”; u: Meyer, Silke i Owzar, Armin (ur:), *Disziplinen der Anthropologie*; Münster: Waxmann, 2011., 145-177.

Uredništvo zahvaljuje autorima na dopuštenju za objavu teksta na hrvatskom.

Prevela s njemačkog: Mirela Ramljak Purgar.

Prevoditeljica zahvaljuje profesoru Žarku Paiću na pomoći pri razjašnjenju nekih pojmova.